

7-10-2019

FOLKLORISM IN THE WORKS OF CHULPAN

Shahlo Khazratovna Khodieva

Lecturer, Department of Uzbek Philology, National University of Uzbekistan

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Khodieva, Shahlo Khazratovna (2019) "FOLKLORISM IN THE WORKS OF CHULPAN," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 3 , Article 30.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss3/30>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

FOLKLORISM IN THE WORKS OF CHULPAN

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

ЧЎЛПОН ИЖОДИДА ФОЛЬКЛОРИЗМ

Ҳожиёва Шахло Ҳазратовна,

Ўзбекистон миллий университети ўзбек филологияси кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада Чўлпон шеърляридаги фольклорга хос жанр, мотив, образ, оҳанг ҳамда тасвирий воситалар таҳлил этилган. Шоир лирикасининг поэтик янгиланишида фольклоризмнинг ўрни масаласи тадқиқ қилиниб, илмий хулосалар чиқарилган.

Калит сўзлар: фольклоризм, жанр, мавзу, мотив, образ, пари, фаришта, тасвирий воситалар, маҳорат, поэтик янгиланиш.

ФОЛЬКЛОРИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ ЧУЛПАНА

Ходиева Шахло Ҳазратовна,

Преподаватель кафедры узбекской филологии Национального университета Узбекистана

Аннотация В статье анализированы жанры, мотивы, образы, ритмы и поэтические фигуры, относящиеся к фольклоризму в поэтической лирике, фольклору в поэзии Чулпана. Исследованы вопросы места фольклоризма в поэтическом обновлении лирики поэта, в результате чего сделаны научные выводы.

Ключевые слова: фольклоризм, жанр, тема, мотив, образ, пери, ангел, поэтические фигуры, мастерство, поэтическое обновление.

FOLKLORISM IN THE WORKS OF CHULPAN

Khodieva Shahlo Khazratovna,

Lecturer, Department of Uzbek Philology, National University of Uzbekistan

Abstract. The article analyzes the genres, motifs, images, rhythms and poetic figures, relating to folklore in the poetic lyric poetry, folklore in the poetry of Chulpan. The questions of the place of folklorism in the poetic renewal of the poet's poetry are investigated, as a result of which scientific conclusions are made.

Key words: folklore genre, theme, motive, image, peri, angel, poetic figures, mastery, poetic renewal. **Keywords:** folklorism, genre, theme, motive, image, peri, angel, poetic figures, skill, poetic renewal.

Чўлпон ўз шеърларида фольклор образларидан ижодий фойдаланган. Буни илғаш ижодкор фикрини чуқурроқ англаш ҳамда асарларида акс этган жозибани ҳис этиш учун хизмат қилади. Шоирнинг поэтик маҳорат даражасини яна-да ёрқинроқ тасаввур қилиш баробарида у яшаган XX аср бошларидаги адабий жараён тараққиётида фольклорнинг таъсирини билиб олишга муҳим. Бу муаммони ўрганишдан олдин У.Амоновнинг “XX аср бошларида ўзбек фольклорининг ўрганилиши тарихи (Абдурауф Фитрат, Ғози Олим Юнусов ва Элбек фаолияти мисолида)” мавзуйдаги PhD тадқиқотини эсга олиб ўтиш жоиздир [1, 53]. Чунки унда Чўлпон билан бир даврда яшаб ижод қилган,

қатағонга гирифтор этилган Абдурауф Фитрат, Элбек (М.Юнусов) фольклоризмлари таҳлил ва тадқиқ қилинган.

Ўз даври ижодкорлари қатори Чўлпон ҳам шеърларида фольклор асарларига хос содда шакл ва ифода услуби, анъанавий эпик образ ва мотивлар, ўйноқи ва сержило оҳангдан фойдаланиб, фольклоризмларни яратишга эриша олган. Шу билан ўзининг халқ ижодига чексиз ихлосини намоён этиш баробарида унинг катта билимдонларидан бири эканини ҳам кўрсата билган.

Чўлпон фольклоризмлари шоир яшаб ижод қилган давр воқелиklarини бадиий тасвирлаши, унинг мақсадини, дил қатларидаги истак-армонларини, дард-кечинмаларини очиб бериши, теварак-атрофда юз бераётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришларга ўз муносабатини билдириши учун восита вазифасини ўтаган. Хусусан, очиқ-ошкора баён этиш мумкин бўлмаган фикрларини, айниқса, юртга бостириб келган мустабидчилар зулм-зўравонлигини, адолатсизликка асосланган тузум шароитини, бундан қон ютаётган ватандошлари ҳолати ва дардини фольклор асарларига хос усуллар ва услубларда баён этган. Иккиёқлама, яъни ҳам рус босқинчилари ва улар томонидан ўрнатилган мустабид тузум, ҳам маҳаллий ҳукмдорлар, бой-зодагонлар томонидан зулмга мубтало бўлган халқ аламларини шоир халқ тилида ифода этишга уринади. Чўлпон ўз даври ижодкорлари қатори шеърларида фольклоризмларнинг стилизация, аналитик каби турли типларидан, унинг оддий ҳамда мураккаб кўринишларидан катта маҳорат билан фойдаланди. Жумладан, шоир шеърларида халқ олқиш ва қарғишлари асосида бетакрор аналитик фольклоризмлар яратилганлигига гувоҳ бўлиш мумкин. Масалан:

Эй, совуқ эллардан муз кийиб келгонлар,
У қўпол тушингиз қорларда йўқ бўлсин,
Эй, менинг боғимдан гулларни тергонлар,
У қора бошингиз ерларга кўмилсин! [2, 72]

Кўриняптики, Чўлпон шеърларидаги қарғишлар юртимизни босиб олиб, хонавайрон қилган, халқимизни хўрлаган, миллий қадриятларимизни оёқости қилган босқинчи мустабидларни ёзғиришга қаратилган.

Шуниси борки, Чўлпон кўллаган бу каби қарғишлар бир кишига, биргина объектга эмас, балки умумга қаратилганлиги билан ижтимоий моҳият касб этиб, халқона услубдаги қарғишлардан мазмунан фарқ этмоқда. Худди мана шу нуқтада шоирнинг бадиий маҳорати, ўзига хос фольклоризм яратганлиги кўзга ташланади.

Чўлпон шеърларида олқиш ва қарғиш кўринишида яратилган аналитик фольклоризмлар кўплаб учрайди ҳамда улар бадиий вазифасининг аниқлиги билан ажралиб туради.

Ол байроғингни, қалбинг уйғонсин,
Куллик, асорат – барчаси ёнсин,
Қур янги давлат, ёвлар ўртансун,
Ўсиб Туркистон, қадин кўтарсин,
Яйраб, яшнаб, ўз Ватанинг гул боғларингда [2, 42].

Шоирнинг олқиш ва қарғишлар асосида яратган бундай аналитик фольклоризмлари шеър оҳангдорлигини ошириш баробарида унинг бадиий таъсирчанлигини ҳам кучайтиришга хизмат кўрсатган.

Чўлпоннинг “Яна Зарафшон” шеърдан олинган ушбу бандда ҳам олқиш, ҳам қарғиш баробар қўлланган. Кўпинча шоир шеърларининг сўнги мисраларига жойлаштирган олқиш ва қарғиш оҳанги нидо санъатидан унумли фойдаланилганини англатади:

Шу гўзал чехралар кулиб ётсин,
Қора даштлар томон чошиб оқабер.
Товушинг йўқсил элни уйғотсин,
Кучли, лой сувларинг билан бирга,
У ўлим уйқуси оқиб битсин! [2, 23]

Чўлпон бундай халқона олқиш ва қарғишлар, қочирим сўзлар, рамзий образлар, эпик тимсол ва мотивларга кўп мурожаат қилгани кузатилади. Шоир шеърларидаги олқишлар, асосан, Ватан ва ватандошлар тимсолига қаратилган.

Миллий уйғониш даврининг барча ижодкорлари сингари Чўлпон миллат эрки ва озодлигини қуйлади. Мустамлакачилар томонидан минг-минг йиллик тарихи, дунёга илму маърифати билан донг таратган аجدодларининг хоки поки топталган, оёқ ости қилинган, ғурури ерга урилган миллатнинг аянчли аҳволи, унинг келажакдан ташвишланаётган шоирнинг рухий ҳолати фольклоризмлар асосида ёритиб берилди.

Чўлпон шеъриятида ўзбек халқ оғзаки ижодининг эпик жанрларига хос мотив ва образлар асосида шакллантирилган стилизацион фольклоризмлар алоҳида ўринга эга. Чўлпон бошқа миллатпарвар шоирлар каби ўз шеърларида Туркистон ўлкасининг нега мустамлака ҳолига келиб қолгани сабабларини ахтариб, бунга лирик муносабатини билдиришни вазифаси ҳисоблайди. Бундай ўринларда унинг кўпинча диний-мифологик образлар ва макон тимсолларини образлантиргани кузатилади. Шу жиҳатдан Чўлпон шеърларида образли стилизация асосида шакллантирилган мифологик образлар талқини босқинчиларнинг ниҳоятда хавфли, инсон руҳиятини бузувчи, айнитувчи эканлигини билдиришга йўналтирилган:

Мавжуд **жаннат**ларнинг энг гўзалида,
Энг гўзал малика атирлар сочди.
Кўкларнинг энг нозли, ўйноқ **париси**,
Атир қутисининг оғзини очди [2, 31].

Жаннат, дўзах тушунчалари халқнинг ўзга дунё ҳақидаги диний мифологик тасаввурлари билан боғлиқ эпик макон номларидир. Бу ўринда Чўлпон юрт тушунчасини жаннатга тенглаштиришни кўзлаган.

Сенинг учун қонлар тўккан, жонлар берган мазлумлар,
Ишчилардан, мазлумлардан, аскарлардан саломлар,
Фаришталар ҳам малаклар ризвонлардан, тавҳият,
Золим бойлар буржуйлардан дардлар, ғамлар, аламлар;
Қаламимдан, қоғозимдан ҳам ўзимдан муҳаббат [2, 3].

Мазкур мисралар орқали шоир элу юрт тинчлиги ва ободлиги йўлида курашиб жон берганларни жаннати бўлади, улар ризвонлардан, яъни жаннат боғларидан жой олади демоқчи.

Чўлпон шеърларида жин, алвасти, дев, шайтон сингари мифологик образлар стилизацияси ҳам кўп кузатилади. Айниқса, дев образи стилизацияси кўп маъноли экани билан айрича эътиборни тортади:

Ул булутлар устига отдек миниб **девлар** учар,
Унда **бошланса жин, алвасти ва шайтонлар** тўйи,
Кўк гўзалдир, сел ёғар, дўллар кучар, тўқон босар,
Қум кўчар... Тоғлар қадар қумлар кўчар... Йўлни тўсар [2, 10].

Чўлпон дев, жин, алвасти, шайтон сингари мифологик образлар воситасида босқинчилар образини беришга ҳаракат қилган. Бунда у девни, асосан, булут образи билан боғлаганлиги кўзга ташланади. Бу, албатта, бежиз эмас. Негаки, адабиётда булут кўпинча ўзида дард-алам, тундлик, ғам-ташвиш каби маъноларни рамзий ифодалаб келади.

Қоп-қора дев каби булут йиғини,
Қоплаб олди яна қуёш юзини.
Ётқизиб ёз ботир “енгиш туғ” ини,
Уйқудан очмади сира кўзини [2, 32].

Халқимиз орасида жин ва шайтонлар тўйи (базми) хусусида ҳам мифологик қарашлар шакланган. Кимки, бундай базмга тушиб қолса, ҳам ақлидан, ҳам жисмоний кучидан айрилиб, фалажланиб қолиши айтилади. Бу ўринда Абдулла Қодирийнинг “Жинлар базми” хусусидаги ҳикоясини ҳам ёд этиб ўтиш мумкин. Яна юқоридаги мисралардан ўрин олган ботир образи ҳам эътиборни тортади. Негаки, Ботир – эртақларга хос асосий персонажлардан бири сифатида ҳар доим зулм ва ноҳақликка қарши курашувчи образини намоён этади.

Демак, Чўлпон ўз даврида ўлкамизга ёмон ният билан бостириб келган ўзга юртлик босқинчиларни ўзга олам вакилларига тенглаштириб, уларни ёвуз мифологик тимсоллар орқали ифода этган.

Чўлпон шеърларида ҳам кўпинча мифологик образлар, қарғишлар киноявий нутқ воситасига айлантирилган ва ижтимоий адолатсизликларни фош этишга йўналтирилган. У орқали шоир ижтимоий турмушни ўзгартириш, янгилаш зарурлигини эслатиб ўтади. Чўлпон киноясида унинг ижодкор сифатидаги шахсиятида намоён бўлувчи ички дард-алами ифодаси кузатилади.

Чўлпон худди Фитрат сингари ўз шеърларида алвасти, дев, жин, шайтон сингари ёвуз тимсолларни одамларга ёмонлик етказадиган, уларни тўғри йўлдан оздирувчи, инсонларга рақиб мифологик персонажлар сифатида кўрсатади. Аммо Фитрат шулар орасида шайтон “диний-мифологик образидан ижодий фойдаланиб, уни ўз даври ижтимоий воқеликларига мослаб талқин этганлиги кузатилади. У орқали шоир жаннатмакон юртидан қувғин қилинаётган, қаттиқ таъқиб этилаётган тараққийпарвар маърифатпарварлар, зиёлилар образига ишора қилади” [1, 53].

Чўлпон шеърларида энг кўп стилизация қилинган халқона образлардан бири пари образидир. Шоир “Суйган чоқларда” шеърида пари, хур образлари учрайди:

Хаёлимнинг қип-қизилдан кийинган
Парилари, хурларини кўрдингми?
Аламимдан гуллар эккан йўллардан
Коинотга ҳаёт сочиб юрдингми? [2, 21]

Пари – дунё халқлари мифологиясида кўп қўлланилган анъанавий мифологик образлардан биридир (3, 36). Фольклор асарларида у, одатда, гўзал қиз кўринишида тасвир этилади ва ошиқлик мотиви билан боғланади. Шунинг учун Чўлпон ҳам бу образдан кўпинча Ватан ишқида яратилган шеърларида фойдаланган.

Хур – турмушга чиқмай вафот этган қиз тимсолини англатади. Улар ўта эркин, бировга тобе эмас ҳисобланади. Шу маънода элу юрт эркинлигини хоҳлаган жадидлар ижодида унга мурожаат устунлик қилади.

Шоирнинг “Уйқу” деб номланган шеърида “радд ул-матлаъ” сифатида келтирилган ушбу мисраларда “уйқудаги пари” тилга олинаётир:

Ўзбек фольклорида кўп учрайдиган бу мифологик образ стилизацияси асосида шоир ривожланмай, мудроққа кирган юрт қайғусини ифода этмоқда. Шеърда авайлаш мотиви мавжудлигига қараб, парининг юрт тимсолида берилаётганини англаш мумкин.

Ғазал жанридаги ушбу шеърнинг матлаъдан сўнгги мисраларида аввал малак, кейин фаришта тимсоллари тилга олиниб, таносиб санъати вужудга келтирилганлигига гувоҳ бўлиш мумкин:

Кўкда **бир тўп қиз** – малак уйқу куйини бошлади,
Илгари чалган тирик, жонли куйини ташлади.
Бош ичида айланар **бир тўп фаришта** жимгина,
Кўк элининг тангриси ой ҳам қарайдир тинчгина.

Бу мисраларда малак ва фаришта образлари ҳам фольклорий образ экани билан диққатни тортади. Қуйидаги мисраларда ҳам фаришта образи ўрин олган:

Жим тур, **фаришта**, қанотинг қоқма,
Фиръавннинг қизи тинчиб ухласин.
Унинг юзидан, гўзаллигидан,
Ошиқнинг кўнгли бир ором олсин [4, 21].

Фаришта – бегуноҳлик тимсоли. У кўпинча қанотли, учиб юрувчи қиёфада тасаввур қилинади. Шундан келиб чиқиб, шоир томонидан унга “қанотинг қоқма” дея мурожаат қилинмоқда.

Қуйидаги мисраларда малак образи Шарқ хотин-қизларига менгзалмоқда:

Кўнглимда йиғлаган **малаклар** кимлар?
Шарқнинг оналари, жувонларими?
Қаршимда интраган бу жонлар кимлар?
Қуллар ўлкасининг инсонларими? [2, 27]

Қуйидаги мисраларда жон олувчи фаришта ҳисобланмиш Азроил образига ўрин берилган:

Аҳмоқ бўлиб **Азроилнинг** олдида,
Жон талашинг, то ўлгунча беришманг [2, 18].

Мустабид тузум Азроил янглиғ кўплаб миллат фидойи ва зиёлиларининг бошига етди. Қатағон деб аталмиш бало кўпчиликнинг умрига зомин бўлди. Шу маънода Чўлпон мустабид тузумни ҳақли равишда Азроилга тенглаштиради.

Шоир шеърларида булбул, қузғун, бойқуш каби қушлар образини қўллаш орқали юртнинг рамзий тасвирини беришга эътибор қилинган:

Нега менинг қулоғимга тун ва кун
Бойқушларнинг шумли товши бақирар.
Нега менинг борлиғимга ҳар ўйун,
Ва ҳар кулги оғу сочар, ўқ қўяр? [2, 8]

Шоирнинг “Ёнғин” шеърдан келтирилган ушбу бандида бойқуш образи стилизацияси кузатилмоқда. Халқ оғзаки ижоди анъаналарига мувофиқ, бойўғли вайронагарчилик тушунчаси билан боғланувчи рамзий образ ҳисобланади.

Чўлпон бу ўринда бойқуш образини стилизация қилаётгани бежиз эмас. Чунки бойқуш образи халқ ижодида ўлим даракчиси, вайронагарчилик тимсоли сифатида талқин қилинади. Халқ орасида бойқуш сайраган жой вайроназор бўлади, деган ишонч юради. У ёмонлик келтирувчи, тунда кимнинг хонадонига келиб сайраса, шу жойдан ўлик чиқишига сабаб бўлувчи қушдир, деб қаралади. Мана шунга асосланиб, шоир “Нега менинг қулоғимга тун ва кун бойқушларнинг шумли товши бақирар” мисраларини келтириш орқали мустабидчилар томонидан кундан-кун харобазорга айлангириб борилаётган юрт, унинг энг истеъдодли фарзандлари ўлимга маҳкум қилинаётган эл қайғусини рамзий ифода этмоқда.

Ўзбек халқ афсоналарида айтилишича, ота қарғишини олиб, бойқушга айланиб қолган бу қушнинг одамлар яшайдиган жойлардан олисда, мазорларда, ташландиқ ва вайрона харобазорларда яшагини, ранги ва овозининг ёқимсизлигини, асосан, тунда ҳаракатланадиган кўрқинчли қуш эканини кузатган халқ унинг ёмонлигига, лаънат олган нобакор ўғил бўлганлигига ишонади. Бойўғли билан боғлиқ мана шу халқона ишонч, афсонавий поэтик талқинга ёндашиб, Чўлпон ҳам ўз шеърда бойқушни ўлим даракчиси, харобазор ҳукмдори сифатида талқин этган.

Хуллас, халқ орасида “бехосият қуш”, “тун қуши” номларини олган бойўғлининг сайраши – хосиятсизлик аломатини билдиради. Бундай ишонч нафақат туркий халқлар, балки бошқа миллатларда ҳам мавжуд. Жумладан, норвегияликлар бойўғли сайраши – бировнинг ўлиmidан дарак беради деб таъбир қилганлар. Унинг “тун қуши” эканлигини назарда тутган қадимги мисрликлар эса уни ўликлар мулки – нариги дунё тимсоли деб қараганлар.

Бизнингча, Чўлпон бойўғли образидан рамзий маънода фойдаланиб юрт фожеасини ёритишга ҳаракат қилган.

Шоирнинг “Севингчингни қурала” [2, 8] шеърда халқ оғзаки ижодида кенг қўлланадиган яна бир рамзий образ – булбул тимсолидан фойдаланилган. У, одатда, чаманзорларда, боғларда, гулзорларда кезиб, ёқимли сайраб, киши диққатини тортадиган қуш бўлганлиги, хусусан, у қизил гул, нозик япроқ шохига

қўниб сайраши тасвирланади. Бу билан булбулнинг уларга шайдо ошиқ экани айтилади. Хуллас, халқ қўшиқларида “ошиқ йигит” тимсолини ифодалаб келган булбулга қизил гул мана шу жиҳатдан ҳамшиша прагматик мувофиқ образ – “маъшуқа” рамзида келтирилади. Кўпинча ижобий маънода талқин қилинувчи булбул образини Чўлпон ҳам ўз шеърларида ошиқ тимсолида сақлаб, халқона поэтик анъанадан чекинмагани кузатилади. Шоир бу борада поэтик анъанани бироз янгилаб, булбул қиёфасида ўзини кўради. Шу орқали ўзининг юрти ва элига булбулдек чин ошиқ, шайдо эканини биддиришга интилади.

Унинг гулзорида булбул ўқиб қон айлади бағрим,
Кўзимдан ёшни жў айлаб аламлар ичра ботдим-ку.

Шоирнинг “Қаландар ишқи” шеъридан олинган бу мисралардаги гулзор – ватан, булбул – шу ватанга чексиз ошиқ шоир тимсолини очишга хизмат қилган рамзий образлардир.

Умуман айтганда, Чўлпон шеърлятида қушлар образи стилизациясига алоҳида ўрин ажратилган бўлиб, шоир юртдошларини эрк йўлида баланд парвоз этишга ундаш мақсадида қушлар образига мурожаат этгани англашилади.

Чўлпон ўз шеърларида эртақларга хос анъанавий эпик образлар қатори эпик мотивлардан ҳам маҳорат билан фойдаланган. Шоирнинг “Бойчечак” шеърида халқнинг бойчечак билан боғлиқ эътиқодий қарашлари ҳамда эпик асарларда кенг учрайдиган анъанавий эпик мотивлардан саналмиш “ўғайлик” мотиви алоҳида ўрин эгаллаган:

“Бойчечакнинг боласи”,
Очди юзини;
Сувга чиққан холаси,
Кўрди қизини.

“Бойчечакнинг боласи”,
Етимча бир қиз...
Унинг ўғай онаси,
Жуда ёмон, тез [2, 36].

Дунё халқлари эртақларида кенг тарқалган анъанавий эпик мотивлардан бири бўлган ўғайлик мотиви жаҳон халқлари эртақларида ҳам учрайди. Жумладан, “Зумрад ва Қиммат”, “Золушка”, “Синдрелла” сингари жаҳон халқлари эртақлари сюжети бевосита шу мотив негизда ўзаро муштарақлик касб этади. Уларда, асосан, ўғай она зулмидан эзилган камбағал, ўксик қизнинг бошидан кечирганлари ёритилади. Чўлпон эса босқинчилар томонидан зулм ва зўравонликнинг кучайганини айтиш учун бу мотивдан ўринли фойдалана олган.

Хуллас, Абдулҳамид Чўлпон шеърларини халққа яқинлаштириш учун, нафақат уларнинг оҳангига, балки тил қурилишига алоҳида эътибор қаратди. У бошқа ижодкорлар сингари ўз шеърларида оддий ва мураккаб фольклоризмлардан юксак дид ва маҳорат билан фойдаланганлигини кузатиш мумкин. Шоир фольклоризмларини ўрганиш орқали у яшаган даврда ёзма адабиёт билан фольклорнинг ўзаро муносабати XX аср бошларида қандай кечганлигини билиб олиш мумкин.

References:

1. Amonov U.S. XX asr boshlarida o'zbek folklorining o'rganilishi tarixi (Abdurauf Fitrat, G'ozi Olim Yunusov va Elbek faoliyati misolida). – Toshkent, 2018.
2. Cho'lpon. Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent: Akademnashr, 2016.
3. Imomov K. Pari obrazining mifo-epik talqini // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2007. – № 3.
4. Cho'lpon. YAna oldim sozimni. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1991.